

Adesyvas Chylinskio Naujojo Testamento vertime

GINA KAVALIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

This paper presents an analysis of the use of the adessive in Chylinskis' translation of the New Testament. It is suggested that the use of the adessive as opposed to the inessive is associated with animacy, and that the distribution of adessive and inessive in the different parts of speech and their subcategories (1st and 2nd person pronouns, 3rd person pronouns, proper nouns, common nouns etc.) is determined by an animacy hierarchy as formulated by Silverstein, and partly also (in those cases where no difference in animacy is involved) by an individuation hierarchy. The adessive and the inessive are in complementary distribution, their use being determined by the categorial properties of the noun or pronoun. The view, often repeated in the literature, according to which the Old Lithuanian writings reflect confusion or functional merger of the adessive and the inessive, is shown to be inaccurate. It results from an erroneous view of the mutual relationship between these case forms.

0. IVADAS

Triant Chylinskio Naujojo Testamento (toliau: CHNT) vertimo santykį su šaltiniais, nemaža dėmesio teko skirti postpozicinių vietininkų vartojimui šiame tekste. CHNT vertimo originalų kalbose postpozicinių vietininkų nėra, bet atskiras CHNT postpozicinių vietininkų ir vietas reikšmės prielinksnines konstrukcijas lyginant su šaltinių prielinksnių nėmis konstrukcijomis įmanoma nustatyti tam tikrus adesyvo vartosenos dėsningsumas. Ivertinus galimos šaltinių įtakos mastą, galima daryti išvadas apie postpozicinių vietininkų vartojimą Chylinskio laikų lietuvių kalboje arba bent jau Chylinskio idiolekte. Ligi šiol, be pagrindinių postpoziciniams vietininkams skirtų darbų, kuriuose daugiausia dėmesio skiriamą šių vietininkų darybos problemoms (Laigoniūtė 1957; Palionis 1967, Kazlauskas 2000; Zinkevičius 1980, 1982; Rosinas 1995, 2000), buvo paskelbti du tyrimai, skirti postpozicinių linksnių vartojimui Bretkūno raštuose ir jų santykui su originalų konstrukcijomis (Range 1995, Gelumbeckaitė 1997, 1999).

Šiame straipsnyje nustatomi konstrukcijų su adesyu atitikmenys CHNT vertimo šaltiniuose ir pastarųjų įtaka šių konstrukcijų vartojimui, analizuojamos vertime vartojamų konstrukcijų su adesyu funkcijos, apibréžiamos CHNT adesyvo vartojimo sferos ribos, atkreipiamas dėmesys į tai, kad šio linksnio vartojimo dažnumas yra susijęs su tam tikromis kalbos dalimis bei gramatinėmis kategorijomis, ir bandoma išaiškinti, kuo šis ryšys yra paremtas, dar kartą aptariama inesyvo vartojimo adesyvo vietoje problema. Čia

analizuojami tiktais Chylinskio kalbos duomenys¹, todėl formuluojamos išvados negali būti tiesiogiai apibendrintos XVII amžiaus lietuvių kalbai apskritai, tačiau lyginimas su kitu autoriu sukauptais duomenimis apie postpozicinių vietininkų vartojimą senou-siuose lietuviškuose raštuose rodo, kad juose postpozicinių vietininkų vartosena tik nežymiai skiriasi nuo vartosenos Chylinskio kalboje. Adesyvo konstrukcijų vartojimą CHNT vertime galima interpretuoti kiek kitaip, negu kitiems seniesiems raštams arba postpoziciniams vietininkams skirtuose darbuose buvo siūloma ligi šiol. Padaryti plati-snes apibendrinamąsias išvadas bus įmanoma tik tada, kai bus sukaupti ir išanalizuoti visų minėtojo laikotarpio autorių duomenys.

Chylinskio kalbos duomenys lyginami su pagrindinio vertimo šaltinio – *Statenbijbel* – ir papildomu lenkiškų – Gdansko Biblijos ir Brastos Biblijos² – duomenimis. Kadangi daugelis argumentų liudija, jog Vulgata ir graikišku NT Chylinskis versdamas nesinaudojo (Kavaliūnaitė 2001: 105–128), šių šaltinių atitikmenų čia nebus pateikiama.

1. ADESYVO VIETA CHYLINSKIO LINKSNIŲ SISTEMOJE

1.1. Adesyvas iš visų postpozicinių vietininkų Chylinskio vartojamas rečiausiai. Konstrukcijos su adesyu sudaro 6,2% (507x) visų postpozicinių vietininkų³.

Olandiškame originale CHNT adesyvą atitinka prielinksniinės konstrukcijos *in + DAT.* / *ACC.* (58%) ir *by + DAT.* (23%), rečiau (iš viso 19%) – konstrukcijos *op + DAT.* / *ACC.*, *voor + DAT.* / *ACC.* ir *aen + DAT.* / *ACC.* Lenkiškuose šaltiniuose čia randame konstrukcijas *w + LOC.* (60%), *u + GEN.* (22%), rečiau (iš viso 18%) – *przy + LOC.*, *przez + ACC.*, *z + INSTR.*, *na + LOC.*:

MT 17,5	CHNT	Tey ⇒ Tas ira funuσ → Sunuσ mano miełaσ <i>kuriampi</i> pasidabojau ⇒ megū
	STB	Defe is mijn geliefde Sone / <i>in den welcken</i> ick mijn welbehagen hebbe
	GDB	Ten jest Syn moj miły / <i>w którym</i> mi się upodobał
	BRAB	Ten ieſt moy fyn miły <i>ná kthorym</i> przeſtawam
Mk 6, 14	CHNT	Jonaσ [...] kiełceσ iβ numirufiu, ir togdel toσ galibeσ destiσ <i>jampi</i>
	STB	Joannis [...] is van den dooden opgewekt / ende daerom wercken die krachten <i>in hem</i>

¹ Straipsnyje remiamasi Naujojo Testamento vertimo duomenimis.

² Kol galutinai neįrodyta, kad versdamas Chylinskis Brastos Biblija nesinaudojo, visos cituojamos vietas lyginamos ir su ja.

³ Iš viso CHNT yra 8196 postpoziciniai vietininkai, tarp jų: LOC. 4117x (50,2%), ADES. 507x (6,2%), ALLAT. 1706x (20,8%), ILLAT. 1866x (22,8%). Palyginimui pateikiame postpozicinių vietininkų vartojimo statistiką Jono Bretkūno NT vertime (Jolantos Gelumbeckaitės duomenys): iš viso BNT yra 1286x konstrukcijų su postpoziciniais vietininkais, iš jų: LOC. 672x (52,4%), ADES. 82x (6,5%), ALLAT. 1456x (35,5%), ILLAT. 176x (5,6%). Matome, kad CHNT postpoziciniai linksniai vartojami penkis kartus dažniau nei BNT, nors procentinis jų pasiskirstymas tekste labai panašus, CHNT šiek tiek didesnę dalį nei BNT sudaro iliatyvas ir mažesnę – aliatyvas.

	GDB	Jan [...] 3martwych wtał; dla tego się cudá džieją <i>przeżeń</i>
	BRAB	Jan [...] wfthal 3 martwych / y dla thegoż się <i>w nim</i> ty mocy okázuią
LK 1,37	CHNT	Zednaσ⇒Nejokio neσ dayktaσ nebuσ <i>Diewiep</i> nepadabnaσ→ negalimo
	STB	Want geen dingh en sal by <i>Godt</i> onmogelick 3ijn
	GDB	Bo nie będąc niemożne u <i>Bogá</i> żadne flowo
LK 1,33	BRAB	Bo <i>v Bogá</i> nie będąc żadne flowo niepodobne
LK 1,56	CHNT	Ó Marja paſiliko <i>i ey</i> ape triσ menafiuσ
	STB	Ende Maria bleef by <i>haer</i> ontrent drie maenden
	GDB	Y 3ostálá 3 <i>niq</i> Márya jákoby tr3y mieściące
LK 1,52	BRAB	A ták 3 <i>niq</i> mießkálá Márya / iákoby <i>przez</i> tr3y mieściące
MT 27,43	CHNT	Tykiejoσ <i>Diewiep</i>
	STB	Hy heeft op <i>Godt</i> betrouwbt
	GDB	Dufał w <i>Bogu</i>
	BRAB	Dufa w <i>Bogu</i>
MK 5,33	CHNT	Zmona tada [...] zynodama → zynant kaσ <i>jeyp</i> stojoσ
	STB	Ende de vrouwe [...] wetende / wat <i>aen haer</i> geschiet was
	GDB	Ale niewiastá [...] wiedząc co się <i>przy niey</i> stalo
	BRAB	A [...] niewiastha / wiedząc co się <i>iey</i> przysadło

Adesyo konstrukcijomis CHNT yra reiškiama:

1) vidinė būsena, vieta arba vyksmas asmens dvasinėje erdvėje, dažnai suvokiamoje kaip (Dievo) buvimo ar veiklos erdvė arba vieta, kurioje lokalizuojamos arba į kurią nukreiptos žmogaus mintys ir emocijos⁴:

MK 6,14	CHNT	Jonaσ [...] ir togdel toσ galibeσ deſtiσ <i>jampi</i>
	STB	Joannis [...] ende daerom wercken die krachten <i>in hem</i>
	GDB	Jan [...] dla tego się cudá džieją <i>przeżeń</i>
	BRAB	Jan [...] dla tegoż się <i>w nim</i> ty mocy okázuią
2TIM 1,14	CHNT	faugok per dwafią śwęta kuriy giwena <i>muſimp</i>
	STB	bewaert [...] door den Heyligen Geeft / die <i>in ons</i> woont
	GDB	Strzeż [...] <i>przez</i> Duchá Świętego ktory <i>w nas</i> mießka
	BRAB	3áchoway <i>przez</i> Ducha s. ktory <i>w nas</i> mießka

⁴ Bronius Maskuliūnas (2000: 202–203) adesyo konstrukcijas su veiksmažodžiu *būti* ir su kai kuriais kitais veiksmažodžiais (*gyventi, rastis, užgulėti*) laiko posesyvinėmis. Lokalinė ir posesyvinė adesyo interpretacijos iš esmės viena kitai nepriekštarauja, kadangi posesyvinė reikšmė gali būti laikoma pagrįsta lokaline reikšme. Siame straipsnyje nagrinėjamiems klausimams posesyvinės adesyo interpretacijos galimybė įtakos neturi ir i ją nebus atsižvelgta.

MK 11,22	CHNT	Ó Ježuſ atſakidamaſ, tare jump: Turekit wiera <i>Diewiep</i>
	STB	Ende Jefus / antwoordende feyde tot haer: Hebt gelooove <i>op Godt</i>
	GDB	A JEŽUſ odpowiádájäc ržekl im: Miejcie wiárę <i>w Bogá</i>
	BRAB	A Ježuſ odpowiedźiaſby / ržekl im / Mieycie wiárę <i>Božą</i>

2) vieta pas ką, buvimas (asmens) aplinkoje:

APD 13,7	CHNT	Kurſey buwo <i>Storaſteyp Sergiuſiep Powilep zmogumpi ißmintingampi</i>
	STB	Welcke was <i>by den Stadhouder Sergius Paulus</i> / eenen verstandigen man
	GDB	Ktory był <i>przyjacnym Stárościę Sergiuſu Páwle</i> / męžu roſtropnym
	BRAB	Ktory był <i>przyjáſcie Sergiuſu Páwle cžowieku mądrym</i>
APD 28,7	CHNT	Publiuſ /.../, kurſey muſ prýeme ir triſ dienaſ mieley muſ turejo <i>lawimp</i>
	STB	Publius / [ſijne] lanthoeven / die ons ontvingh / ende drie dagen vriendelick herberghde
	GDB	Publiuſ: ktory przyjawiſby nas / przez trzy dni przyjačielskie podejmowaſ
	BRAB	Publiuſá / kthory nas przyjawiſby przez trzy dni / przyjačielskie chowaſ w golpodzie

3) vieta tarp ko, (keliu asmenų) aplinkoje. Šia reikšme vartojami tiktais pirmojo ir antrojo asmens daugiskaitos įvardžių adesyvai:

JN 14,25	CHNT	Tey kaſbejau jumuſ, budamaſ <i>juſimp</i>
	STB	Deſe dingen hebbe ick tot u gesproken / <i>by u</i> blijvende
	GDB	Tomči wam powiedžiaſ <i>u was</i> miebkájäc
	BRAB	Thomči wam powiedžiaſ <i>v was</i> miebkájäc
APD 20,18	CHNT	nog pirmoſ dienoſ kad atajau Ažion, kaypo <i>juſimp</i> per cieļa meta buwau
	STB	van den eerften dagh af dat ick in Afien ben aengekomen / hoe ick <i>by u</i> den gantschen tijt geweest ben
	GDB	od pierwþego dniá / ktoregom przybedł do Ažyey / jákom z wámi powþyſtek cžás był
	BRAB	od pirwþego dniá v ktorym wþedł do Ažyey / iákom z wámi po wþyſthek cžás był
MT 13,56	CHNT	Seferioſ teypag jo negu wiſoſ ira <i>muſimp</i> ?
	STB	Ende ſijne ſuſters ȝijnſe niet alle <i>by ons</i> ?
	GDB	A ſioſtry jego ižali wþyſtkie <i>u nas</i> nie ſą?
	BRAB	Sioſtry tež iego wþyſtki ižaž v nas nie ſą?

4) vieta viduje. Šios reikšmės adesvai CHNT vartojami ypač retai, visame CHNT vertime jų rasta vos keletas pavyzdžių. Tai dažniausiai vien trečiojo asmens įvardžių, kurie yra negyvus daiktus reiškiančių daiktavardžių pakaitalai, adesvai:

MT 21,33	CHNT	uzfodyno Winnicžią [...] ir ikafę <i>jeyp profawina</i> ⇒ spaftuwa
	STB	wijngaert plantede [...] ende groef eenen wijnperfsback <i>daer in</i>
	GDB	náſádžíl winnicę [...] y wkopał w <i>niedy</i> prásę
	BRAB	náſádžíl winnicę [...] y wkopał w <i>niedy</i> prásę
APR 1,3	CHNT	kurie klauso Zodžia toč pranaþysteč, ir kurie užlayko tey kač ira paraþyta <i>jeyp</i>
	STB	die hooren de woorden deser prophetie / ende die bewaren het gene <i>in deselbe</i> geschreven is
	GDB	ktoržy sluchájá ſlow Proroctwá tego / y žáchowywájá to co w <i>nim</i> jeſt nápiſano
	BRAB ⁵	

Negyvus daiktus reiškiančių daiktavardžių adesvai CHNT nevartojami visai. Apskritai CHNT adesvai visų pirma siejamas su gyvumu. Vietą viduje, o ne gyvose būtybėse ar tarp jų reiškiantys adesvai statistiškai tokie reti, kad susidaro išpūdis, jog įvardžių adesvai tokiais atvejais pavartotas iš inercijos: trečiojo asmens įvardžiai gali eiti ir gyvas būtybes, ir negyvus daiktus reiškiančių daiktavardžių pakaitalais. Detalesnė analizė rodo, kad įvardžių adesvų vartojimas ir gyvoms būtybėms, ir negyviems daiktams žymeti iš tikrujų nėra atskiras ir atsitiktinis, o sisteminis reiškinys. Šis klausimas toliau bus aptariamas plačiau.

Tradicine vietos prie ko nors reikšme (plg. Zinkevičius 1980: 259) Chylinkio NT vertime nėra paliudytą nė vienos adesvo formos. Šią semantinę funkciją su judėjimo veiksmažodžiais *děti*, *nešti*, *primušti* etc. atlieka aliatyvas (Lk 3,9; Lk 9,62; Jn 19,29; APD 2,23; 1 KOR 7,27 etc.).

1.2. Iš to, kas pasakyta apie adesvo semantines funkcijas, matyti, kad svarbiausias CHNT daiktavardžių, pavartotų adesvo formomis, požymis yra gyvas (+) negyvas (-). Gyvas būtybes reiškiančių leksemų adesvai labai dažnas ir kituose senuojuose lietuviškuose raštuose. Kaip nurodo Zigmantas Zinkevičius, tokia vartosena sudaro nuo 70% iki 100% visų atvejų: Daukšos postilėje pirmojo ir antrojo asmens įvardžių daugiskaitos adesvo formos sudaro 45% visų daugiskaitos adesvo pavyzdžių, Bretkūno Postilėje – 75%, o CHNT, Sirvydo Punktuose sakymų, Jaknavičiaus Evangelijoje ir Belarmino Katekizme tik jos ir tevartoja mos (Zinkevičius 1982: 33).

Gyvumo ir negyvumo kategorijos svarbą aprašant vietą reiškiančius linksnius yra pabrėžęs Wojciechas Smoczyński. Jis nurodo, kad vienas (lietuviškas) kamienas paprastai turi ne daugiau kaip du vietininkus. „Obserwuje się współwystępowanie (I) illatiwu z lokatiwem oraz (II) allatiwu z adessiwem, a to w zależności od znaczenia tematu: przy nieżywot-

⁵ LMA bibliotekoje saugomi Brastos Biblijos egzemplioriai yra defektiniai, juose trūksta lapų, ypač knygos pradžioje ir gale. Todėl kai kurių Brastos Biblijos pavyzdžių negalime pateikti.

nych n[azwach] miejscowości – (I), przy żywotnych (zwł. osobowych) i przy n[azwach] osób – (II). Nie ma natomiast takiego tematu, do którego tworzyły się zarówno loc[ativus] i ill[ativus], jak ade[ssivus] i all[ativus]“ (Smoczyński 2001: 215).

Tipologiniai tyrimai rodo, kad gyvumo kategorija būna gramatinama, t. y. tos gramatinės ypatybės, kurios kokiui nors būdu yra susijusios su gyvumu, reguliarai reiškiamos tomis kalbos dalimis (arba jų subkategorijomis), kurios iš prigimties dažniau vartoja- mos gyvoms būtybėms žymėti. Savaime suprantama, kad pirmojo ir antrojo asmens įvardžiai paprastai žymi žmones, ir dėl to jie reguliarau reiškia su gyvumu (žmogišku- mu) susijusias gramatinės ypatybes; tokia vartosena gali būti apibendrinta visiems aptariamoms kategorijoms nariams, t. y. įvardžių adesivas vartojamas net ir tais retesniais atvejais, kai įvardis nežymi gyvos būtybės, pvz.:

Mt 10,11 CHNT	Ir → O kad kokian Miestan aba kieman ateysite → ieyfit, Klauskiteš kaſ tēn → <i>jampi</i> ira wertas → wertu
STB	Ende in wat stadt ofte vlecke ghy sult inkomen / ondersoeckt wie <i>daer in weerdigh is</i>
GDB	A do ktoregokolwiek miástá álbo miástecžká wnidžiecie / wy- wiadućie się ktoby <i>w nim</i> tego był godźien
BRAB	A do ktorego miástá ábo wsi wnidžiecie / wywiadućie się kthoryby <i>w niey</i> był godźien

Natūralioje GYVUMO HIERARCHIOJE (*animacy hierarchy*) atskirios kalbos dalys bei jų subkategorijos užima tam tikras vietas pagal tai, kaip dažnai iprastose, prototipinėse situacijose jos žymi gyvas būtybes. Gyvumo hierarchijos sąvoką į kalbotyrą yra įvedęs Michalas Silversteinas, tyrinėjęs tranzityvinio saknio subjekto (agento) ir objekto nominatyvinio ir ergatyvinio tipo žymėjimo modelių distribuciją pagal kalbos dalis bei jų subkategorijas Australijos aborigenų kalbose (Silverstein 1976: 122 ir tt.). Ši sąvoka plačiai taikoma tiriant bei aprašant ir daugelį kitų kalbos reiškinių, susijusių su gyvumo kategorija. Visų pirma čia minėtinios gramatinės giminės sistemos. Jolanta Mindak (1990) gyvumo hierarchijos sąvoką sekmingai taiko slavų kalbų gramatinės giminės sistemų aprašymui. Gyvumo hierarchijos sąvoka naujesnéje lingvistinéje literatūroje yra plačiai varojama ir iš ją atsižvelgiama kai kuriose publikacijose apie vardažodines kategorijas (pvz., Stepheno Andersono apžvalgoje, išspausdintoje populiarame Timothy Shopeno redaguotame rinkinyje apie sintaksinę tipologiją). Silversteino gyvumo hierarchija čia (žr. 1 lentelę) pristatoma taip, kaip ją savo straipsnyje glaustai išdėsto Andersonas (1985: 183):

1 LENTELĖ. GYVUMO HIERARCHIJA

gyvumas	←	→	negyvumas			
pirmojo asmens įvardžiai	antrojo asmens įvardžiai	parodomieji bei trečiojo asmens įvardžiai	tikriniai vardai pavadi- nimai	asmenų pavadi- nimai	gyvų būtybių (ne žmonių) pavadinimai	negyvų daiktų pavadinimai

CHNT vartojamų adesvų statistika gana tiksliai atitinka čia išdėstyta klasifikaciją. Ade-
syvo formos CHNT vartojamos tokiu dažnumu:

2. LENTELĖ. CHNT ADESYVO VARTOJIMO DAŽNUMAS PAGAL KALBOS
DALIS IR JŲ SUBKATEGORIJAS

Pirmojo asmens įvardžių adesvai	vns. <i>manimp</i> (44x), dgs. <i>mūsimp</i> (21x)
Antrojo asmens įvardžių adesvai	<i>tavimp</i> (21x), dgs. <i>jūsimp</i> (59x)
Sangrąžinio įvardžio adesvai	<i>savimpi</i> (61x)
Tikrinių vardų adesvai	<i>Kristusiep</i> (65x), <i>Viešpatiep</i> (55x), <i>Jézusiep</i> (47x), <i>Diewiep</i> (44x), <i>Téviep</i> (11x), <i>Sūnumpi</i> (4x), <i>Simoniep</i> (4x) etc., iš viso 177 tikrinių vardų adesvai
Rodomųjų ir trečiojo asmens įvardžių adesvai	<i>jampi</i> , <i>tampi</i> , <i>kitampi</i> (90x)
Santykinių įvardžių adesvai	<i>kuriampi</i> , <i>kampi</i> (23x)
Asmenų pavadinimų adesvai	<i>žmogumpi</i> (8x)
Būdvardžių adesvai	<i>gyvampi</i> (1x), <i>tikrampi</i> (1x), <i>išmintingampi</i> (1x)
Gyvų būtybių (ne žmonių) ir negyvų daiktų pavadinimų adesvai	nėra

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, pirmojo bei antrojo asmens ir sangrąžinio įvardžio adesvai yra patys dažniausi (206x), po to eina tikrinių vardų adesvai (177x), trečioje vietoje – parodomujų, trečiojo asmens ir santykinių įvardžių adesvai (113x), rečiausiai – asmenų pavadinimų (8x) ir būdvardžių adesvai (3x). Nei gyvų būtybių (ne žmonių), nei negyvų daiktų pavadinimų adesvai CHNT nevartojami.

Tai, kad tikriniai vardai vartojami dažniau už parodomuosius ir trečiojo asmens įvardžius, šiuo atveju sistemos negriauna. Neutraliaiame tekste žodžiai *dievas*, *tévas*, *sūnus* vartojami kaip bendriniai, tačiau čia krikščionių Dievo bei jo asmenų pavadinimai laikomi tikriniais vardais, o šie žodžiai Šventajame Rašte statistiškai dažnesni nei neutraliaiame tekste.

Gyvumo hierarchijos skalė yra dalis platesnės INDIVIDUALUMO HIERARCHIJOS (*individuation hierarchy*), kuria savo darbuose remiasi daugelis lingvistų. Šia sąvoka sėkmingai operuojama aprašant įvairius morfosintaksinius reiškinius, ypač susijusius su linksnių vartojimo sistemomis – Alanas Timberlake’as objekto individualumo sąvoką vartojo tirdamas rusų kalbos neiginio kilmininko vartojimą, o Johnas Hopperis ir Sandra Thomp-

son ją taikė kaip tranzityvumo parametru (Timberlake 1975: 123–139; Hopper, Thompson 1980: 251–299). Individualumo hierarchijos skaleje pagal reiškiamą individualumo kiekį skiriomas tokios semantinės opozicijos:

3. LENTELĖ: INDIVIDUALUMO HIERARCHIJA

<i>didelis individualumo laipsnis</i>	<i>mažas individualumo laipsnis</i>
tikrinis	bendrinis
gyvas	negyvas
vienaskaita	daugiskaita
konkretus	abstraktus

CHNT vartojamų adesvyų semantiniai požymiai tiksliai atitinka čia išvardytus didelio individualumo laipsnio požymius: daugumą adesvyų sudaro tikriniai vardai, vartojami tiktais gyvas būtybes reiškiančių vardžių adesvyai, dominuoja vienaskaitos adesvyai, vartojamai tiktais pirmojo ir antrojo asmens įvardžių daugiskaitos adesvyai (glaudžiausiai susiję su gramatinamu gyvumu), nevartojamai abstrakčių daiktavardžių adesvyai.

Taigi Chylinskio kalbos duomenų analizė patvirtina Zinkevičiaus pastebėtą polinkį adesvo formas vartoti kalbant apie gyvas būtybes. Dažniau vartojamas adesvas tų kalbos dalių ir jų subkategorijų, kurios gyvumo hierarchijoje užima aukštesnes vietas. Adesvo vartojimo dažnumo skirtumas vienos kalbos dalies ribose (t. y. tada, kai gramatinamo gyvumo laipsnis vienodas) galima aprašyti remiantis individualumo hierarchija.

2. ADESYVO VARTOJIMAS VIETOJE INESYVO IR ATVIRKŠČIAI

2.1. Literatūroje apie postpozicinius vietininkus šiai problemai skiriama nemaža dėmesio. Inesyvo ir adesvo painiojimo priežastys yra aiškinamos dvejopai. Dauguma tyrejų laikosi nuomonės, kad adesvo ir inesyvo funkcijų skirtumas išnyko pačioje kalboje (Laigonaitė 1957: 27; Palionis 1967: 120, 170; Rosinas 1995: 65; 2001: 140–143; Gelumbeckaitė 1996: 158; 1997: 189–190; Maskuliūnas 2000: 205–206), o kiti mano, kad jų vartojimas iš Lutherio Biblijos verstuose tekstuose buvo sąlygojamas vertimo šaltinių įtakos: „Die Frage, ob diese Vertauschung eine volkssprachige Grundlage hat, möchte ich verneinen. [...] Ich nehme also an, daß die Vertauschung von Adessiv und Lokativ (Inessiv) letztlich vorlagenabhängig ist“ (Range 1995: 99–101).

Atlikus analizę paaiškėjo, kad CHNT adesvo ir inesyvo reikšmės gana aiškiai skiriamos. Adesvo reikšmė CHNT visų pirma siejama su gyvumu ir vieta. O inesyvas niekados nevartojamas vyksmui gyvų būtybių sąmonėje žymėti, juo nusakoma veiksmo ar daikto vieta, veiksmo laikas, vieta tarp ko nors, išplitimas.

Pirmojo bei antrojo asmenų daugiskaitos adesvyai vartojami vietai tarp ko, ko nors išplitimui žymėti, trečiojo asmens įvardžiai eina daugiskaitos inesyvu: jie, gyvumo hierar-

chijoje užimdamis žemesnę vietą, jau nebeturejėjo adesyo daugiskaitos formų. Šią reikšmę nusakantys daiktavardžiai taip pat būna reiškiami tiktais daugiskaitos inesvyu.

Kaip matyti iš Czesławio Kudzinowskio sudaryto Indekso (1964), CHNT nėra nė vieno asmenvardžio, įvardžių *aš, tu, leksemų Dievas, Tēvas, Jēzus, Kristus* ir pan. inesvyo. Iš 4117 CHNT pavartotų inesvyų vos keletas reiškia gyvas būtybes. Tai daugiskaitos inesvyai *žmonėse* (9x), *pranašuose* (5x), *visuose* (1x) ir vienaskaitos inesvyai *žmoguj* (1x), *boboj* (1x), *motinoj* (1x). Tuos keliis atvejus toliau ir aptarsime:

1) daugiskaitos inesvyas *žmonėse* (9x):

Mk 10,27	CHNT	<i>Zmoneſa</i> tey ira nepadabna, bet ne Diewiep. Diewiep neſ wiſi dayktey ira padabni
	STB	<i>By de menschen</i> is het onmogelick / maer niet by Godt : want alle dingen ʒijn mogelick by Godt
	GDB	<i>V ludžić</i> to niemožno / ále nie u Bogá: ábowiē u Bogá wþyftko jeſt možno
	BRAB	<i>V ludžić</i> to ieſt niepodobno / ale nie v Bogá / Abowiem v Bogá wþyftko ieſt podobno
LK 18,27	CHNT	Kaſ ira nepadabna <i>žmoneſa</i> , <i>diewiep</i> ira padabna
	STB	De dingen die onmogelick ʒijn <i>by de menschen</i> / ʒijn mogelick <i>by Godt</i>
	GDB	Co jeſt nie možna u <i>ludži</i> / možna jeſt u <i>Bogá</i>
	BRAB	To co ieſt niepodobno v <i>ludži</i> / podobno ieſt v <i>Bogá</i>

Kadangi aptariamuose pavyzdžiuose kalbama apie gyvus asmenis, čia turėtume tikėtis adesyo, juo labiau kad vertimo šaltiniuose atitinkamose vietose pavartoti tipiški adesyo atitikmenys. Inesvyo *žmonėse* atsiradimą šioje vietoje galėtume paaiškinti tuo, kad Chylinkis apskritai nevarotojo daiktavardžių daugiskaitos adesvyų ir savo kalbos sistemoje neturėdamas reikiamos adesyo formos vietoj jo vartojo inesvyą. Šią mintį patvirtina ir greta esantis lygai tokioje pozicijoje ta pačia reikšme pavartotas adesvas *Diewiep*. Vietai tarp ko reikšti Chylinkis vartojo pirmojo ir antrojo asmens įvardžių daugiskaitos adesvyą, bet jei ši reikšmė nusakoma daiktavardžiu arba trečiojo asmens įvardžiu, jis visada eina daugiskaitos inesvyu.

2) daugiskaitos inesvyas *pranašuose* (5x):

APD 13,40	CHNT	kaſ ira pafakita <i>pranaþoſe</i>
	STB	't gene gefeſt is <i>in de Propheten</i>
	GDB	to co powiedźiano w <i>Prorocech</i>
	BRAB	to co powiedźiano w <i>Prorocech</i>

Inesvyas *pranašuose* reiškia „pranašų knygose“, taigi šiuo atveju inesvyu žymima vieta nėra susijusi su gyvumu. Grynai teoriškai tokioje pozicijoje būtų įmanoma vartoti ir ade-

syą, kadangi žodis *pranašas*, vartojamas kūriniui žymeti, gali būti gramatiškai interpretuojamas kaip gyvas (pagal gramatinamo gyvumo principą) arba negyvas (pagal referencijos principą). Chylinskio vertime laikomasi pastarojo principio. Be to, ir šiuo atveju aiškinant inesyvo pasirinkimą reikia turėti omenyje, kad Chylinskio NT tekste daiktavardžių daugiskaitos adesvyų apskritai nėra paliudyta.

3) daugiskaitos inesyvas *visuose* (1x):

EF 4,6	CHNT	Wien ^o Diewa ^o ir Tewa ^o wiſu, kurſey ira and wiſo ir per wiſ, ir <i>jusimp wiſoſe</i>
	STB	Een Godt ende Vader van alle / die daer is boven alle / eñ door alle / ende <i>in u alle</i>
	GDB	Jeden Bog y Ociec wþyftkich / ktory jeſt náde wþyftko / y po wþyftkich / <i>y we wþyftkich was</i>
	BRAB	Jeden Bog y Ociec wþytkich / ktory ieſt nad wþytki r̃ec̃y / y po wþytkich r̃ec̃jach / <i>y we wþytkich was</i>

Čia inesyvas vartojamas tipiška adesyo reiksme. Tačiau ir šią išimtį galima paaiškinti ta pačia priežastimi kaip ir ankstesniais atvejais: apibendrinamasis įvardis *visas* CHNT linksniavimo sistemoje neturėjo adesvo daugiskaitos formos. Chylinskio kalboje vartojamos tiktais pirmojo ir antrojo asmens įvardžių, gyvumo hierarchijoje užimančių pirmąją vietą, daugiskaitos adesvo formos *musimpi*, *musimp* ir *jusimpi*, *jusimp*.

4) vienaskaitos inesyvas *zmoguj* (1x):

EF 3,16	CHNT	paſtiprynti galibe per dwafia jo <i>widutiniame zmoguj</i>
	STB	met kracht versterckt te worden door ſijnen Geeft <i>in den inwendigen mensche</i>
	GDB	mocą utwirdżeni przez Duchá jego <i>we wnętrznym c̃łowieku</i>
	BRAB	byli mocnie vtwirdżeni przez Duchá iego / <i>w wnętrznym c̃łowiecze</i>

Adesyo forma *zmogumpi* CHNT apskritai yra vartojama (7x) ir šiuo atveju inesyvo atsiradimą tikrai galima apibūdinti kaip „painiojamą“. Vietoj daugiskaitos adesvo dėl jau aptartų priežasčių vartojamas daugiskaitos inesyvas *žmonēſe* jau buvo „išklabinęs“ sistemą pagal analogiją čia galėjo būti išivestas ir vienaskaitos inesyvas *zmoguj*. Vertimo šaltinių įtakos čia negalime ižvelgti, nes didžiajų dalij konstrukcijų su adesvu originaluose atitinka šiuo atveju pavartotos konstrukcijos ol. *in* + DAT. bei len. *w* + DAT.

5) vienaskaitos inesyvai *boboj* (x) ir *motinoj* (1x):

2TIM 1,5	CHNT	Kad ſau atwedu and pometie ^o neweydamaynißką wierą kuriy ira tawimpi, kuriy pirm giweno <i>boboy tawo Loifoy</i> , ir <i>Motynoy tawo Eunice</i> , ó tykiu tamuy jog ir tawimp (giwena)
----------	------	--

- STB Als ick my in gedachtenisse brenge het ongeveynt gelooove dat in u is / het welck eerst gewoond heeft *in uwe grootmoeder Lois / ende in uwe moeder Eunice: ende ick ben versekert / dat het ook in u [woont.]*
- GDB Przywodząc sobie ná pamieć onę / ktora w tobie jest nie obłudną wiąrę / ktora pierwem miebkálá w *babcę twojey Loidźie / y w mátce twojey Eunice / á pewienem że y w tobie miebká*
- BRAB Przywodząc sobie ná pamieć onę wiąrę ktora jest w tobie nie obłudna / á pirwem miebkálá w *bábce twey Loidźie / y w máthce twojey Eunicy / y mam zázewne iż y w tobie*

Adesyvo formų **bobaip* arba **motinaip* CHNT nėra. Néra apskritai né vieno moteriškosios giminės daiktavardžio adesyvo, CHNT vartojama vienintelé moteriškosios giminės įvardžio ji adesyvo forma *jeyp* (7x). Galima manyti, kad apskritai nevartodamas moteriškosios giminės daiktavardžią adesyvo formą Chylinskis pasirinko inesyvus *boboj* ir *motinoj*. Klausimui, kodél visame NT vertime néra né vieno moteriškosios giminės daiktavardžio adesyvo, reikétų skirti atskirą tyrimą⁵. Vertimo šaltinių įtakos šiuo atveju taip pat negaliime ižvelgti.

Taigi visame CHNT radome tiktai keletą atvejų, kur pavartotas asmenis reiškiančių daiktavardžių inesyvas. Paprastai tokiais atvejais (išskyruž *zmoguje*) adesyvo vietoje vartojamas tiktai tų kalbos dalių inesyvas, kurių adesyvo formą Chylinskio kalbos sistemoje apskritai neaptinkama.

2.2. Panašiai kaip Chylinskis, pirmojo ir antrojo asmens bei sangražinio įvardžio adesvą vartojo ir kitų senųjų raštų autoriai. Albertas Rosinas (2001: 140) nurodo, kad „asmeninių participinių ir refleksyvinio įvardžio (būtent jie gyvumo hierarchijoje užima pirmąją vietą – G. K.) posistemis Daukšos tekstuose neturi inesyvo; jo vietoje vartojamas adesyvas, kuriuo dažniausiai reiškiama vidinė būsena“. Šis faktas visiškai sutampa su Chylinskio kalbos duomenimis. Specialiai šiuo požiūriu neperžiūrėjus visų senųjų raštų, negalima pasakyti, kurių autorų raštuose asmeniniai įvardžiai ir sangražinis įvardis apskritai neturėjo inesyvo formų. Rosino duomenimis, participinių įvardžių inesyvo formų nėra ne tik Daukšos raštuose, bet ir Petkevičiaus katekizme bei Sirvydo raštuose (Rosinas 1995: 17, 20; 2001: 140). Šių įvardžių inesyvai vartojami tiktai Bretkūno bei

⁵ Ar atsižvelgiant į tai, kad CHNT adesyvo vartosena labai nuosekliai atitinka gyvumo bei individuалumo hierarchijų požymius, ir remiantis Chylinskio kalbos faktu, kad tiek įvardžių, tiek daiktavardžių moteriškosios giminės adesyvai vartojami daug rečiau už vyriškosios giminės adesvus, galima daryti prielaidą, kad moteriškoji giminė individualumo hierarchijoje užima žemesnę vietą? I tai, kad moteriškosios giminės daiktavardžių adesyvai vartojami rečiau už vyriškosios, yra atkreipęs dėmesį ir Range (1995: 100). Literatūroje apie vyriškosios ir moteriškosios giminės vietą gyvumo ir individualumo hierarchijoje nerašoma, tačiau įmanoma, kad moteriškoji giminė šioje hierarchijoje galėtų būti žemesnėje vietoje. Idomu, kad kai kuriose slavų kalbose, kuriose su kilmininku sutampanti galininko forma yra susijusi su gyvumu, moteriškosios giminės daiktavardžiai nenuosekliai įgyja gramatinamo gyvumo požymių: plg. rusų *я знаю этих мал'чиков, этих девушек* (Acc. = Gen.), bet lenkų *widzę tych chłopców* (Acc. = Gen.) : *widzę te dziewczyny* (Acc. = Nom.) (plačiau apie giminės ir gyvumo kategorijų santykį žr. Mindak 1990).

Vilento raštuose. Tokiai išskirtinei vartosenai šių autorių tekstuose priežasčių reikėtų ieškoti atskirai.

Daukšos vartojamas adesvas taip pat susijęs su gyvumo laipsniu. Tai patvirtina Rosino duomenys, kad „sakinuose su veiksmažodžiais *būti*, *gyventi* ir kitais vartojamas tik participinių įvardžių ir refleksyvinio įvardžio adesvas, o gimininių įvardžių ir vardažodžių, be adesypo, dažnai vartojamas ir inesvas“ (2001: 141).

Šiek tiek kitaip nei Chylinskis, Daukša vartojo asmenų pavadinimų daugiskaitos adesypo formas:

Apė ką Augústiniep S. Ambražieiu ir *kituſiámp ſenuſiámp Daktarūſiámp* daug ſkaitit' galí DP 369_{33–34}; turėtų wſſadós małonę Diewiep ir *geruſiámp žmoneſemp* DP 67_{8–9} (cituojama pagal Rosinas 2001: 141).

Iš to galime spręsti, kad Daukšos idiolekte adesyo vartojimu besireiškianti gyvumo arba individualumo gramatinimo sfera buvo kiek platesnė negu Chylinskio kalboje, nors principinio skirtumo tarp abiejų autorių adesyo vartosenos nematyti.

2.3. Kalbant apie inesyvo ir adesovo painiojimą kalbos sistemoje, būtina aiškiai apibrėžti, kas vadinama tokiu painiojimu ir kokiais kriterijais remiantis galima jį nustatyti. Daugelis apie inesyvo ir adesovo neutralizaciją rašiusių autorių pateikia pavyzdžių, kur adesyas ir inesvas vartojami vienoje vardažodinėje frazėje:

nė regi Dwāfios f. *žmógp atgimdítame* DP 255_{35–36}; *žmoneſe bediewiūſemp ir neyfti-kumūſemp* DP 44_{52–53} (Daukšos postilės pavyzdžiai cituojami pagal Palionis 1967: 170).

Tokios vietos paprastai cituojamos kaip tipiški inesyvo ir adesovo painiojimo pavyzdžiai. Tačiau inesyvo ir adesovo vartojimas viename žodžiu junginyje nerodo adesovo ir inesyvo painiojimo. Šitokių vartosenų paaiškina aptariamų linksnių tarpusavio santykis. Kadangi adesyo ir inesyvo vartojimas priklauso nuo vardažodžių kategorinių savybių (še linksniai vartojami pagal gyvumo ir individualumo hierarchijas), tarp jų yra papildomoji distribucija. Prie tokios išvados prieina Wojciechas Smoczyński, kuris, apibūdindamas inesyvo bei iliatyvo ir adesovo bei aliatyvo santykį, rašo: „Realnie mamy [...] do czynienia z dwiema izofunkcyjnymi parami form o dystrybucji komplementarnej, która jest regulowana semantyką rzeczownika“ (Smoczyński 2001: 215). Vadinas, distribucijos atžvilgiu inesvyas ir adesvyas funkcionuoja kaip vieno linksnio variantai. Tuo ir galima paaiškinti, kodėl vienoje vardažodinėje frazėje, kurios dėmenys susiję derinimo ryšiu, gali būti vartojami ir adesvas, ir inesvas, o derinimo ryšys vis dėlto lieka nepažeistas. Šis santykis atspindi inesyvo ir adesovo reikšmės struktūrą: su linksnių semantika susijęs komponentas (vieta, lokalizacija) abiem linksniams yra bendras. Papildomos kategorinės semos žymėtos nepriklausomai vienos nuo kitų, vienos vardažodinės frazės ribose. Adesvas ir inesvas šiaisiai atvejais nesudaro atskirų linksnių opozicijos. Tai, kad vienoje vardažodinėje grupėje šalia vartojami ir inesvas, ir adesvas, nejrodo, kad jie būtų vartojami *promiscue*, kadangi jų vartojimas salygojamas vardažodžio kategorinių savybių.

Paanalizuokime kitos pavyzdžius, kurie pateikiami kaip inesyvo ir adesyro painiojimo iliustracija:

kaipo *Schwentaie Euangelyiae* parafshit / ira. f. *Matheiupj tapagaliausagi Galwagi* MŽK 24₇₋₉; *Matehusiep̄ Dwieu Def̄ymtu Pirmoi Cap.* DP 1₄₋₅; bei netiktai kitas žmones *Jordanip̄* ira krikſchtens BP_{II} 239₁₁₋₁₃ (cituojama pagal Range 1995: 101).

Matome, kad nurodant su gyvumu nesiejamą vietą (*Schwentaie Euangelyiae, tapagliausagi Galwagi, Dwieu Def̄ymtu Pirmoi Cap.*) vartojamas inesyvas, o konstrukcijos viduje būtent asmenvardis *Matheiupj, Matehusiep̄* išreikštasis adesys. Bretkūno postilėje pavartotas hidronimas *Jordanip̄* kaip tikrinis vardas galėjo būti susietas su asmenvardžiu ir taip pagal analogiją šioje vietoje galėjo atsirasti jo adesys.

Turint omenyje šiuos bendrus struktūrinius inesyvo ir adesyro vartojimo bruožus, galima bandyti suformuluoti kriterijus, pagal kuriuos būtų galima nustatyti, ar šie linksniai iš tikrujų painiojami, ar ne. Inesyvo ir adesyro reikšmės skirtumo nykimą galima įrodyti tik remiantis tokiais atvejais, kai skirtingose vietose, bet vienoduose kontekstuose be aiškuo funkcinio skirtumo vartojami to paties žodžio (tos pačios kalbos dalies) inesyvai ir adesyvai. Tai būtent tos vietas, kur įvardžiai inesyvai ir adesyvai vartojami tiek vidinei būsenai, vietai asmens ar keliu asmenų aplinkoje, tiek vietai negyvuose daiktuo-se nusakyti. Chylinkio vertime yra vos keletas tokų atvejų:

MT 23,21	CHNT	pryfiekt per Bažnicę a .../ ir per ghi kursey giwena jeyp → joj
	STB	Ende wie sweert by den tempel / die sweert by den selven / ende by dien die daer in woont
	GDB	A kto przyięga ná Kościół / przyięga náñ / y ná tego który w nim mießka
	BRAB	A kthoby kolwiek przyiągl ná kościół / przyięgac náñ / y ná tego który w nim mießka

Tokias vietas tik iš dalies galime laikyti „painiojimo“ pavyzdžiais, nes įvardžiai adesyo vartojimas pateisinamas net ir tais atvejais, kai jie eina negyvų daiktų pakaitalais, kadangi įvardžiai gyvumo hierarchijoje užima labai aukštą vietą. Tačiau Chylinkio NT vertime šitaip galima pateisinti tiktais vyriškosios giminės trečiojo asmens įvardžių, atstovaujančių negyviems daiktams, adesyo vartoseną. Mat Chylinkis vyriškosios giminės trečiojo asmens vienaskaitos įvardžius, pakeičiančius tiek gyvus, tiek negyvus daiktus žymincius daiktavardžius, vartojo (išskyrus vieną vienintelį atvejį (JOK 1,25)) tiktais adesyo linksniu (76x). Šiek tiek kitaip vartojami moteriškosios giminės trečiojo asmens vienaskaitos įvardžiai. Jų raiška paprastai diferencijuojama: inesyvas vartojamas tiktais vietoj negyvus daiktus reiškiančius daiktavardžius pakeičiančių įvardžių, o adesyas – pramaišui (MT 1,20; MK 5,33; LK 1,56 moteriškosios giminės trečiojo asmens vienaskaitos įvardžių adesyvai pakeičia daiktavardžius žmona ir Marija, o MT 21,33; MT 23,21; ROM 1,17; APR 1,3 – daiktavardžius bažnyčia, evangelija, pranašystė, vinnyčia). Taigi moteriškosios giminės trečiojo asmens įvardžiai Chylinkio vertime yra ta silpnoji grandis, kur prasideda inesyvo ir adesyro mišimas.

Literatūroje tokio tipo pavyzdžių pateikiama iš Bretkūno, Daukšos, Sirvydo raštų, daugumą pavyzdžių čia sudaro trečiojo asmens įvardžių inesyvo bei adesyvo vartojimas tame pačiame kontekste:

nera *iumpi* teyfibes PS₁ 130_{18–19}; nera *iuoſe* sweykatos PS₁ 125_{20–21}; Dwafia S. bûwo *iamimp* DP 429_{32–33}; Dwafia S. bûwo *iame* DP 426_{39–40} (cituojama pagal Maskuliūnas 2000: 206).

Tokia nenuosekli vartosena galėjo atsirasti dėl įvardžių nurodomosios funkcijos: skirtinėse kontekstuose jie gali nurodyti tai gyvas būtybes, tai negyvus daiktus.

2.4. Kitaip nei anksčiau aptartuose tekstuose įvardžiai vartojami Bretkūno raštuose. Čia vidinė asmens ar asmenų būsena bei vyksmas asmenų sąmonėje reiškiami pirmojo ir antrojo asmens bei sangražinio įvardžio inesyyu (skirtingai nuo Chylinskio) ir adesvu, pvz.:

Bet ne tur Schaknū *ſawimp* BNT MT 13,21; Phariseufchas stawedams teip pats *ſaweie* meldefi BNT LK 18,11; A ie dumai *ſawija* BNT LK 20,5; Satanas *ſawija* → *ſawije* perfirkitas ira BNT LK 11,17; Er ne dege ſchirdis muſu *muſui* BNT LK 24,2 (cituojama pagal Gelumbeckaitė 1997: 189).

Tačiau būtina neišleisti iš akių, kad tokioje pozicijoje inesyvai Bretkūno NT vertime neretai būna pakeisti į adesvą:

dumaia *ſawai* → *ſawip* BNT LK 12,17; bilaia *ſawije* → *ſawipp* BNT LK 18,4; fshwefumas kuris *tawije* → *tawipi* ira BNT LK 11,35; paſjinfite, kaip eſch mano *Tiewieie* → *Tiew+pi* eſmi, ir ius *manije* → *manipi* ir eſch *iuſuie* → *iuſuie* / *iuſuia* → *iuſipi* BNT JN 14,20; (cituojama pagal Gelumbeckaitė 1996:157; 1997: 189).

Iš iliustruoto inesyvo keitimo adesvu tipo matome, kad Bretkūnas abejojo inesyvo tinkamumu tokioje pozicijoje ir jautė esant skirtumą tarp aptariamų linksnių vartosenos sričių. Range (1995: 99–101) ši nenuoseklų vartojimo sričių skyrimą aiškina vertimo šaltinių įtaka. Visai tikėtina, kad vokiškos konstrukcijos *in* + DAT. galėjo sudaryti palankias sąlygas inesyvui atsirasti tokiose pozicijose (nors Chylinskio vertime šios konstrukcijos adesyvo vartojimui neturėjo jokios įtakos). Vokiškų konstrukcijų *bei* + ACC. tokiose pačiose vietose buvimas skatino Bretkūną bent retsykiais inesyvą keisti adesvą. Tokiems keitimams greičiausiai turėjo įtakos ne vien vertimo originalai, bet ir paties Bretkūno kalbos jausmas arba jo abejonės dėl geresnės formos. Versiją, kad Bretkūnas jautė skirtumą tarp su gyvumu siejamo adesyvo ir su vieta siejamo inesyvo, patvirtina ir Gelumbeckaitės duomenys (1999: 217) apie tai, kad BNT adesyvas nekeičiamas inesyvu, kai reiškiamas vyksmas asmens (asmens) sąmonėje ar sąmonės procesų lokalizacija.

Inesyvas (aliatyvas) BNT kartkartėmis taisomas į adesvą ir tada, kai kalbama apie vietą tarp ko, išplitimą kokioje nors aplinkoje:

tū daiktū, kurie *muſui* → *muſip* nuſidawe BNT Lk 1,1; maZnibes kurias *iufui* → *iufip* daritas ira BNT Lk 10,13; kalbeiau iumus *iufump* → *iufjpi* budams BNT Jn 14,25 (cituoja-
ma pagal Gelumbeckaitė 1996: 157; 1997: 191–192).

Tai jau kitas inesyvo ir adesyvo vartojimo tipas, atsiradęs dėl kitokių aplinkybių: adesy-
vinė buvimo pas ką, kieno nors aplinkoje reikšmė yra labai artima vietas tarp ko, išplitimo
kieno nors aplinkoje reikšmei. Netgi įmanoma įsivaizduoti, kad buvimo pas ką reikšmė
yra vienaskaitos adesyvo reikšmė, o buvimo kieno nors aplinkoje, išplitimo tarp ko reikš-
mė – adesyvo daugiskaitos reikšmė, plg.:

Kurfey buwo *Storaſteyp Sergiuſtiep Powilep žmogumpi iſmintingampi* ChNT APD 13,7;
Seſeriø teypag jo negu wiſoſ ira *muſimp?* ChNT MT 13,56.

ChNT vietas tarp ko ar išplitimo viduje reikšmė žymima ne tik pirmojo ir antrojo
asmens įvardžių daugiskaitos adesvy, bet ir (jei ši reikšmė nusakoma individualumo
skalėje žemesnę vietą užimančiais nariais – trečiojo asmens įvardžiu arba daiktavardžiu)
daugiskaitos inesvy arba prielinksniemis konstrukcijomis:

Idand teyse Zokona galetu but iþpildita *muſimp* ChNT ROM 8,4; Tey kalbejau jumuſ,
budamaſ *juſimp* ChNT JN 14,25; Kaſ neſ aukþta ira *žmoneſa* ChNT Lk 16,15; ir turejo
þofka *wiſoſ žmoneſa* ChNT APD 2,47; ↗Togdel↗ kad tada atajo Samarytoney jop, praþe jo
kad → idand paſilikuſ → atlikuſ *joſe* ChNT JN 4,40.

Negalime sakyti, kad šiai atvejais Chylinskis painiojo inesyvo ir adesyvo vartosenos
sritis reiškiant vietą tarp ko. Atvirkšciai, jis labai subtiliai jautė jų ribas: labiau individualu-
liuotas kalbos dalis ar jų subkategorijas (pirmojo ir antrojo asmens įvardžius) reiškē
daugiskaitos adesvy, o mažiau individualizuotas (trečiojo asmens įvardžius ir daiktavar-
džius) – daugiskaitos inesvy.

Panašiai vietas tarp ko reikšme (dažniausiai taisymuose) daugiskaitos įvardžių adesvy
Biblijos vertime vartojo Jonas Bretkūnas. Jeigu vieta ar išplitimas tarp ko žymima daiktavardžiu, jis (taip pat kaip ir Chylinskio vertime) eina inesyvo linksniu (Gelumbeckaitė
1997: 191–192):

karalyſte Diewa terpei iuſu → *iufipi* BNT LK 17,21; pawiſdeia atimti apgiedinimą mana,
þmanieſa → *tarp þmoniu* BNT Lk 1,25 (cituojama pagal Gelumbeckaitė 1996:157; 1997: 91).

Skirtingai nuo Chylinskio, vietas tarp ko reikšme Bretkūnas vartojo ir pirmojo bei
antrojo asmens įvardžių daugiskaitos inesvybus:

tū daiktū, kurie *muſui* → *muſip* nuſidawe BNT Lk 1,1; maZnybes kurias *iufui* → *iufip*
daritas ira BNT Lk 10,13 (cituojama pagal Gelumbeckaitė 1997: 191).

Matome, kad Bretkūno Biblijos vertime adesyvo vartosenos sritis yra siauresnė už
ChNT, o inesyvo – gerokai platesnė: 1) Bretkūnas, kitaip negu Chylinskis, gyvų būtybių

dvasinėje erdvėje reikšme vartojo pirmojo ir antrojo asmens įvardžių bei sangrąžinio įvardžio inesvyą, nors kartais jį taisydavo į adesvy; 2) vietas tarp ko reikšme Bretkūnas, skirtingai nuo Chylinskio, vartojo ir pirmojo bei antrojo asmens įvardžių daugiskaitos inesvyą. Tokią Bretkūno vartoseną galime laikyti inesvy ir adesvo painiojimu.

Kituose senuosiuose raštuose rasta tiktai trečiojo asmens įvardžių inesvy ir adesvo painiojimo atvejų. Tokio painiojimo priežastys greičiausiai glūdi pačioje kalbos sistemoje: skirtingų autorų inesvy ir adesvo reikšmių ribos galėjo nesutapti. Vienų autorų kalbos sistemoje adesvo vartosena buvo susijusi su didesniu individualumo laipsniu (Chylinskis), o kitur (Daukša, Sirvydas) jo vartojimo sritis galėjo apimti ir mažesnio individualumo laipsnio narius. Klausimą, kodėl Bretkūno raštuose inesvias vartojamas daug plačiau negu kitų autorų, reikėtų tirti atskirai.

3. IŠVADOS

SANTYKIS SU VERTIMO ŠALTINIAIS. Pagrindiniai CHNT vartojamų adesvo konstrukcijų atitikmenys yra vietas reikšmės prielinksnių konstrukcijos ol. *in* + DAT. / ACC. (58%) bei len. *w* + LOC. (60%), rečiau atitinkamose vietose randame ol. *by* + DAT. (23%) ir len. *u* + GEN. (22%). Likusią dalį sudaro atitikmenys ol. *op* + DAT. / ACC., *voor* + DAT. / ACC., *aen* + DAT. / ACC. bei len. *pr̄y* + LOC., *pr̄zej* + ACC., *z* + INSTR. Tendenciją, kad kurios nors konstrukcijos būtų skatinusios adesvo vartoseną, nepastebėta. Adesvo konstrukcijos, kurias olandiškame tekste atitinka *by* + DAT., taisymuose retkarčiais keičiamos į *pas* + ACC., *su* + INSTR., tačiau nėra pagrindo tvirtinti, kad šie taisymai sąlygoti vertimo šaltinių.

VARTOSENA. Adesvo konstrukcijos žymi vietą gyvų būtybių dvasinėje erdvėje, vietą pas ką, kieno nors aplinkoje ir vietą tarp ko, išplitimą (sia reikšme vartojami tik pirmojo ir antrojo asmens įvardžių daugiskaitos adesvai). Vietą negyvuose daikuose adesvo konstrukcijos CHNT nurodo ypač retai, rasta vos keletas tokų atvejų. Vietos prie ko reikšme CHNT adesvias nevartojamas.

Adesvinė reikšmė CHNT yra tiesiogiai susijusi su gramatinamu gyvumu, t. y. dažniau vartojamos tų kalbos dalių adesvo formos, kurios žymi gyvas būtybes. CHNT vartojami adesvai visiškai tiksliai atitinka Silversteino gyvumo hierarchijos skalę (dažniausiai aptinkamos pirmojo ir antrojo asmens įvardžių, šiek tiek rečiau – tikrinį vardą, trečiojo asmens įvardžių, dar rečiau – asmenų pavadinimų adesvo lyties; gyvų būtybių (ne žmonių) ir negyvų daiktų pavadinimų adesvo formų nėra) ir individualumo hierarchijos individualumo pozymius (dažniau vartojami tikrinį vardą bei kalbos dalių, gyvumo hierarchijoje užimančių aukštesnę vietą, adesvai, adesvo vienaskaitos formos nepalyginamai dažnesnės už daugiskaitos, vartojami tiktais konkretių daiktavardžių adesvai).

Tai patvirtina Zinkevičiaus konstatuotą polinkį adesvo formas dažniau vartoti kalbant apie gyvas būtybes ir Smoczyńskiškio išvadą, kad tarp adesvo ir inesvo resp. aliatyvo ir iliatyvo yra papildomosios distribucijos santykis pagal gyvumo : negyvumo priešpriešą.

INESVO VARTOJIMAS ADESVO VIETOJE IR ATVIRKŠČIAI

1. Tokie atvejai, kai inesvias ir adesvias vartojami vienoje konstrukcijoje ir derinimo principas yra nepažeistas (*f. Matheiupj tapagaliaufiagi Galwagi MŽK 24_{7,9}*; *ira and wiſo* ir *per wiſ, ir juſimp wiſoſe* CHNT EF 4,6 ir pan.), nelaikytini inesvo ir adesvo painiojimo

faktais: abu šie linksniai vartojami vietas reikšme, adesvu eina individualumo resp. gyvumo hierarchijoje aukštesnę vietą užimančios kalbos dalys ar jų kategorijos, o inesvy – mažiau individualumo išreiškiančios kalbos dalys ir jų subkategorijos. Čia kalbama apie semantinių požymių lemiamą papildomąjā distribucijā.

2. Nors pirmojo bei antrojo asmens įvardžių daugiskaitos adesvai CHNT vartojami vietas tarp ko ir išplitimo reikšme, trečiojo asmens įvardžių daugiskaitos inesvai *juose* ir daugiskaitos inesvai *žmonėse* nelaikytini adesvo ir inesvo painiojimo pavyzdžiais, nes trečiojo asmens įvardžių ir daiktavardžių daugiskaita, kaip silpnai individualizuota kategorija, Chylinckio kalboje neturejo daugiskaitos adesvo formų. Todėl vietoj adesvo čia vartojamas inesvias. Panašiai ir kituose senuosiuose raštuose: *žmoneše bediewiūsem̄ ir neyftikumūsem̄* DP 44_{52–53} bei kt.

3. Chylinckio kalboje inesvo ir adesvo reikšmės ribos aiškiai skiriamos ir beveik niekada nepainiojamos. Visame NT rasta vos keletas tokų pavyzdžių, pasitaiko, kad per neapsiūrėjimą adesvo vietoje pavartotas (trečiojo asmens įvardžio) inesvas taisomas į adesvą (Mt 23,21).

4. Neabejotinai inesvo ir adesvo painiojimo faktais Bretkūno raštuose reikėtų laikyti pirmojo ir antrojo asmens įvardžių bei sangrąžinio įvardžio (ſhwiesumas kuris *tawię* → *tawipi* ira BNT Lk 11,35 etc.) inesvo bei adesvo vartojimą vietai gyvų būtybių dvasinėje erdvėje žymėti ir pirmojo bei antrojo asmens įvardžių daugiskaitos inesvy bei adesvą vietai tarp ko žymėti (tų daiktų, kurie *muſui* → *muſip* nuſidawe BNT Lk 1,1 etc.).

Kituose senuosiuose raštuose inesvas ir adesvas painiojami, kai trečiojo asmens įvardžiai vartojami vietai gyvų būtybių dvasinėje erdvėje žymėti (Dwafia S. bûwo *iame* DP 426_{39–40}; Dwafia buwo *iamimp* DP 426_{32–33}) ir kai trečiojo asmens įvardžių arba tikriniai vardai ir asmenų pavadinimų daugiskaitos inesvai bei adesvai vartojami vietai tarp ko žymėti (nera *iumpi teyſibes* PS₁ 130_{18–19}; nera *iuoſe ſweykatos* PS₁ 125_{20–21}; turėtų wiffadós małonę Diewiep ir gęruſiāmp *žmoneſem̄* DP 67_{8–9}; *žmoneše* bediewiūsem̄ ir neyftikimūsem̄ DP 44_{52–53}).

ŽENKLAI

[...] – kupiūra

žmog[us] – atstatyta abreviatūra

→ – keista į

⇒ – sinonimas

{...} – neįskaitoma

Γ – taisymo pradžia

∠ abcΔ – išbraukta

SUTRUMPINIMAI

ACC. – accusativus (galininkas)

ADES. – adessivus (esamasis pašalio vietininkas)

ALLAT. – allativus (einamasis pašalio vietininkas)

DAT. – dativus (naudininkas)

- GEN. – genitivus (kilmininkas)
 ILLAT. – illativus (einamasis vidaus vietininkas)
 INSTR. – instrumentalis (įnagininkas)
 len. – lenkiškai
 LOC. – locativus (esamasis vidaus vietininkas)
 NOM. – nominativus (vardininkas)
 ol. – olandiškai

SANTRUMPOS

BNT – NAVIAS TESTAMENTAS. *Ing Lietuviščką Liefžuvi perraschitas per laną Bretkuną Labguuos Plebona.* 1580. Cituojama iš Range J.D., Scholz, Fr. eds., *NAVIAS TESTAMENTAS. Ing Lietuviščką Liefžuvi perraschitas per laną Bretkuną [...] 1580*, Faksimile der Handschrift 7 ir 8, 1991, Paderborn-München-Wien-Zürich.

BP – POSTILLA tatai esti Trumpas ir Praftas Ifchguldimas Euangeliu [...] Per Iana Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliaucjiu Prūſu. Ifspaufta Karaliaucjiuie Jurgio Ostenbergero. Mæta Pono 1591.

BRAB – Biblia święta, Tho iest, Księgi Starego y Nowego Zakonu, właśnie z Zydowskiego, Greckiego, y Lacińskiego, nowo ná Polski ięzyk z pilnoſcią y wiernie wyložone, [Brześć], 1563.

CHNT – Czesław Kudzinowski, Jan Otrębski, *Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament 2*, Tekst, Poznań: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958.

DP – Postilla CATHOLICKA Tái est: Ijguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir fwętes per wiſſús metus. Per Kúnigq MIKALOIV DAVKSZA kanonikq Médniku / iż lękifko perguldita. Su walá ir dalāidimu wireuſiuq W Wilniui / Drukārnio Akadēmios SOCIETATIS IESU. A.D. 1599.

GDB – Biblia święta, Tho iest, Księgi Starego y Nowego Przymierza z Zydowskiego y Greckiego Języká ná Polski pilnie i wiernie przetłumaczone [...], [Dantzig], 1632.

MŽK – CATECHISMVSA PRAsty Sjadei, Makflas fkaitima rafchta yr giesmes del krikscjanistes bei del berneliu iaunu nauiey fugulditas KARALIAVCZVI VIII. dena Meneſes Saufia, Metu vþgimima Diewa. M.D.XLVII.

PS – PVNKTY KAZAN od Adwentu áž do Poſtu, Litewskim ięzykiem, z wytłumaczeniem ná Polskie PRZEZ Księdzá KONSTANTEGO SZYRWIDA / Theologá Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STAR-SZYCH wydáne. W WILNIE W Drukárni Akadémiey Societatis IESV ROKU M.DC.XXIX.

STB – Biblia, Dat Is De gantſche H. Schrifture, vervattende alle de Canonijcke Boecken des Ouden en des Nieuwen Testaments. Door laft der Hoogh-Mog: Heren Staten Generael van de Vereenigde Nederlanden [...] Uyt de Oorspronkelijke talen in onſe Nederlandſche tale getrouwelijck over-geſet [...] ende Door gemeene orde der Nederlandſche Kercken verbeteret van Druckfauten en Misſtellingen die in den Eersten Druck gevonden worden. T'Amsteldam, Gedruckt bij de Weduze wijlen Paulus Aertsz van Ravesteijn [...] Anno 1657.

LITERATŪRA

- ANDERSON, S. R. 1985: Inflectional morphology. Shopen, T., ed., *Language Typology and Syntactic Description 3*, Grammatical categories and the lexicon, Cambridge etc.: Cambridge University Press, 151–201.
- FRAENKEL, E. 1929: *Syntax der litauischen Postpositionen und Präpositionen*, Heidelberg: Carl Winter.
- GELUMBECKAITĖ, J. 1996: Vulgatos prielinksnių konstrukcijų santykis su inesyu J. Bretkūno „Evangelijos pagal Luką“ vertime. *Baltistica* 31 (1), 155–161.
- GELUMBECKAITĖ, J. 1997: Postpoziciniai vietininkai J. Bretkūno „Evangelijos pagal Luką“ vertime. *Baltistica* 32 (2), 179–202.
- GELUMBECKAITĖ, J. 1999: *Linksnių ir prielinksnių konstrukcijų vartosena Jono Bretkūno „Evangelijos pagal Luką“ vertime*. Daktaro disertacijos rankraštis, Lietuvių kalbos institutas.
- HOPPER, P. J., THOMPSON, S. A. 1980: Transitivity in grammar and discourse. *Language* 56, 251–299.

- KAVALIŪNAITĖ, G. 2001: Chyliński Naujojo Testamento vertimas ir jo šaltiniai: įrašai bei teksto taisymai. *Acta Linguistica Lithuania* 44, 105–128.
- KAZLAUSKAS, J. 2000: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. I d., *Rinktiniai raštai* 1, parengė A. Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- KUDZINOWSKI, Cz. 1964: *Biblia Litewska Chylińskiego. Nowy Testament* 3, Indeks, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- LAIGONAITĖ, A. 1957: Pašalio vietininkai dabartinėje kalboje. Lemchenas, Ch., red., *Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 21–39.
- MASKULIŪNAS, B. 2000: Dėl vieno posesvumo raiškos atvejo senusojuose raštuose. *Baltistica* 34 (2), 199–208.
- MINDAK J. 1990: *Językowa kategoria żywotności w polszczyźnie i słowiańszczyźnie (na tle innych języków świata). Próba ujęcia typologicznego*, Wrocław: Ossolineum.
- PALIONIS, J. 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.
- RANGE, J.-D. 1992: *Kommentierte Edition des Bandes 7 der altlitauischen Bibelübersetzung (Evangelien und Apostelgeschichte) von Joh. Bretke*, Labiau 1580. Habilitationsschrift, vorgelegt dem Fachbereich 13 Romanistik-Slavistik der Westfälischen Wilhelmsuniversität Münster.
- RANGE, J.-D. 1995: Allativ und Adessiv in altlitauischen Texten des 16. Jahrhunderts. *Linguistica Baltica* 4, 96–102.
- ROSINAS, A. 1995: *Baltų kalbų ivardžiai: morfologijos raida*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- ROSINAS, A. 2000: Inesyvo ir adesyvo formų kilmės ir raidos klausimu. *Baltistica* 34 (2), 173–183.
- ROSINAS, A. 2001: *Mikalajaus Daukšos tekstu ivardžių semantinė ir morfologinė struktūra*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- SILVERSTEIN, M. 1976: Hierarchy of features and ergativity. Dixon, R.M.W., ed., *Grammatical categories in Australian languages*, New Jersey: Humanities Press (Australian Institute of Aboriginal Studies, Linguistics Series, 22), 112–171.
- SMOCZYŃSKI, W. 2001: Przypadki lokalne języków bałtyckich. Id., *Język litewski w perspektywie porównawczej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 214–216.
- TIMBERLAKE, A. 1975: Hierarchies in the genitive of negation. Brecht, R. D., Levine, J. S., eds., *Case in Slavic*, Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 338–359.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 1, Vilnius: Mokslas.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1982: Lietuvių kalbos postpoziciniai vietininkai. *Baltistica* 18 (1), 21–38.

Gina Kavaliūnaitė
Lietuvių kalbos institutas
Antakalnio g. 6, 2055 Vilnius, Lietuva
gina.kavaliunaite@lki.lt

Gauta 2001 10 04